

Társadalmi kérdések az irodalomban

Az elmúlt tizenöt év alatt erdélyi magyar társadalmunk vezető rétegeinek életében egyre döntőbb jelentőségűvé kezd válni az az irodalmi intellectualizmus, amelyet a váratlanul és nagyvonalúan kifejlődött erdélyi irodalom táplál és növel nagyra. Gazdasági és politikai elnyomottságunkban egyedül az irodalom az a terület, ahol a magyarság erején felülít, sokszor igazi értékek is alkotott. Líra, regény, dráma és elbeszélés annyi termett és terem ma Erdélyben, hogy az egymagában véve versenyezhet nem egy kis nép irodalmával. A magyar kisebbség gazdasági letörése és irodalmának szinte szükségletein túlmenő fellendülése nem egy olyan kérdést vetettek fel, amelyek az ifjúság és a művelt magyar olvasóközönség előtt megvitatásra várnak. Ezúttal egy közkeletű s elterjedt erdélyi és európai irodalmi felfogást akarok megvitatni, amelyik a szépség „elefántcsonttornyába” húzódva vissza a művészet társadalmi összefüggését és hivatását tagadja.

Irodalom és társadalom! Két olyan széles terület ma, amelyet még a képzelet szárnyán sem lehet bejárni, a tudomány mérlegén „racionálisan” felmérni, pedig csaknem lehetetlen. De ha a szociológia és esztétika ma elért eredményei alapján tiszta képet nem is alkothatunk magunknak az irodalmi jelenségek összességéről mégse lesz érdektelen néhány olyan összefüggésre rámutatni, amik a mindenkori társadalmi adottságok és az azokból kinövő nemzeti irodalmak között fennállanak. Tőlünk erdélyiektől látszólag távol álló kérdések ezek, de elméleti tisztázásuk gyakorlati haszna elvitathatatlan, mert csak a szigorúan tudományos világszemlélet biztosíthatja azt a tisztánlátást, amelynek szükségessége alól az erdélyi irodalom sem képezhet kivételt.

Kezdjük vizsgálódásainkat mindjárt az irodalom két alkotó elemén: a formán és a tartalmon, amelyek csak társadalmi szempontból a szociológia módszerével érthetők igazán meg. Bármilyen különösen hangzódjék, de a költői művek formái, kifejezési eszközei a legtársadalmibb jelenségek. Minden kor és minden társadalmi környezet kialakít bizonyos gondolkodási formákat és a kortól és környezettől meghatározott műfajokat. Az irodalomnak önmagáért valóságát hirdető előszóval hivatkoznak a formákra, mint „örök principiumokra,” melyek a bennük rejlő tartalomtól függetlenül hatnak a szépség, a tökéletesség, a szimmetria önmagában is

megkapó eszközeivel. Az esztétikai és szociológiai tudományos vizsgálódás azonban ma már ezt az illúziót is eloszlatta.

Az irodalmi, festészeti és szobrászati formák szintén változnak és ugyancsak összefüggésben állanak korukkal, csak hogy ez a változás sokszor olyan lassú, hogy a fejlődése előretörése, mozgása csupán egy nagyobb korszakon belül vehető észre. A tartalom, az irodalom kifejezési módjának másik nagy alappillére szintén csak a szociológia segítségével mérhető fel. Minden forma bizonyos mondanivalót takar és vannak formák és tartalmak, akik korok és társadalmak szerint egymást tételezik fel, egyik a másik nélkül nem képzelhető el. Az irodalomban a nagy iskolák: klasszicizmus, romantizmus, realizmus és materializmus csak úgy érthetők igazán meg, ha a mögöttük álló társadalmak adottságaiból próbáljuk azokat megmagyarázni.

Társadalmi jelenség a nyelv is, az irodalom közvetítő eszköze olvasó és író között. A nyelv mint minden más társadalmi jelenség szintén változásnak van alávetve. A nyelv változásaival nagyon sokat foglalkozott már a magyar nyelvtudomány, de a nyelv és a társadalom nagy összefüggéseire még alig-alig mutatott rá. Pedig a nyelv minden nemzetnél csak az illető nép társadalmi fejlődéséből és e fejlődés fokából érthető meg. A nyelvek elmaradottságának, vagy kifejllettségének legfőbb megmagyarázója a termelési és osztályviszonyoknak az a stádiuma, amelyben az illető nyelvet beszélő nép van. Miért volt oly elmaradott a magyar nyelv a XVIII-ik század végén és miért csak akkor döbbennek rá írónk erre a nagy nyelvi szegénységre? Azért, mert a polgárisodás Európaszerte előretörő folyamataiban hiányzott, illetőleg csírájában volt még csak meg a magyar polgárság. A kapitalizmus Magyarországon még ismeretlen volt, de ugyanakkor a szomszéd nyugati államok erős polgárisodása és a kapitalista termelő mód ezernyi új szükségletei már olyan szellemi strukturát teremtett meg, amelyik a magyar nyelv és szellemiség akkori viszonyaival összehasonlítva méltán az elkeseredés érzését kelthették a külföldet néző írónkban. Széchenyi, Eötvös már tudatosan a magyar polgári világ megteremtésének szolgálatában állanak és nyomban meg is teremődnek a kapitalista fejlődés feltételei Magyarországon. Munkájukat az írók tudatosítják és mélyítik ki. Elsősorban az új élet eszményeit tűzik ki, másodsor a nyelvet a társadalom már megváltozott és állandóan növekvő új igényeihez szabják. A magyar nyelv hallatlan gazdagodását 1780 és 1918 között valóban nem is érthetjük meg, ha azokat az új termelési viszonyokat nem vesszük tekintetbe, amelyek a magyar társadalom alapstrukturáját változtatták meg, új társadalmi osztályokat hoztak létre és a fejlődésnek a régítől egészen elűtő ütemet diktáltak. Egy író nyelvét vizsgálva természetesen nehéz észre venni a társadalom és az illető író nyelve között mély összefüggést is, de az írók csoportját, irányait nézve a különbség már megkapó és szembeszökő.

A nyelv azonban ép úgy nem egységes, mint az a társadalom, amelynek szükségletét fejezi ki. Itt is a mindenkori társadalmi osz-

tályösszetétel a döntő. Más a nemesség, más a parasztság, a polgárság és végül más a munkásság nyelve. Magától értetődő, hogy nyelvtani szerkezetében, a mindennapi élet szavainak tekintélyes, sőt nagy többségben több az egyezés, mint a különbség, de éppen a nem egyforma társadalmi életmód hozott és hoz ma is létre nyelvi különbségeket és okozza a nyelvfejlődés hol öntudatlan, hol tudatos harcait, amikből győztesen mindig a mindenkori uralkodó rétegek nyelvhasználata kerül ki, de csak addig, amíg a társadalmi harcból folyó fejlődés újabb rétegeket és ezáltal újabb és fejlettebb nyelvet hoz létre.

Elhanyagolt terület az *olvasóközönség* vizsgálata is. Az író mindenkor szükségleteket elégít ki és egyszersmind a fejlődés törvényeit követve új szükségleteket teremt. Az irodalom fejlődése tehát csak ebből a kölcsönhatásból, az író és olvasó állandóan változó viszonyából érthető meg. De az olvasóközönség vizsgálata se könnyű. Kik az olvasók? Nehezen állapíthatjuk meg, mert összetételük, számuk, ízlésük mindenkor más és más. De ez a nehézség nem menthet fel bennünket az irodalom és társadalomtudomány azon közös követelésétől, hogy az irodalom százados fejlődése folyamán megvizsgáljuk az irodalom olvasó táborát, az olvasók társadalmi viszonyait, ízlését, kultúráját és követelményeit az írókkal és az irodalommal szemben.

Az irodalom két alapvető tényezője az író és az olvasó. E kettő együtt alkotja az irodalmi életet, kölcsönhatása az irodalom továbbfejlődését. Helytelen és hazug tehát a *l'art pour l'art* álláspontja, hogy az író függetlenítheti magát korától, olvasóitól és az őt környező világ harcai felett állva csupán a szép kultuszának élhet. Olyan illúzió ez, amit pillanatnyilag önmagával elhitethet a költő, de ezen egyéni és csupán némely író sajátos társadalmi adottságaiból magyarázható életszemlélet sohasem volt és sohasé lehet az életet normálisan élő olvasók egyre növekvő táborának normája. Az irodalomtörténet nálunk elsősorban, sőt legtöbbször kizárólag csak az író művét és annak esztétikai értékét vizsgálta. Pedig az irodalom, az író és olvasó, tudományosan szólva az író és társadalma közti viszonyból érthető csupán meg. Valamely nép multjának vagy szellemi életének vizsgálatánál nem elegendetünk meg a „szellemóriások” az élet felé emelkedő „magányos csúcok” vizsgálatával minthogy azt Babits Mihály tette európai irodalomtörténetében, hanem a „szürke írók” és „szürke tömegek” ízlését, kultúráját, kifejezni vágyódását is tekintetbe kell vennünk. Az irodalomban épűgy, mint a társadalmi élet minden terén, egymással szembenálló osztályok, ízlések ideológiák küzdelme látható. Ez a küzdelem, amely osztályok, fajok és ezeken belül ismét egymástól elkülönűlő csoportok között folyik, az irodalomban is nyomot hagy. Minél nagyobb egy nép vagy földrész műveltsége, annál tudatosabb a küzdelem és annál inkább visszatűkrözi azt és a harc sodrába áll maga az irodalom is. A szellemi élet legtöbbször az uralkodó társadalmi osztályoknál a legfejlettebb. A feudalizmus korában a

nemességnél, a XIX-ik században a polgárságnál, a nemzeti kisebbségeket elnyomó államoknál az uralkodó fajnál. Mihelyt a társadalmi erők összetétele megváltozik, az egykori uralkodó rétegek kulturális ereje is csökken és ha az a vele szembenálló nemzet vagy osztály elnyomása nem enyhül, lassanként a kulturális alacsonyabbrendűség állapotába süllyed. Természetesen mindenkor éltek és élnek az irodalmi ellenerők is. A harc több-kevesebb tudatossággal folyik és néha az irodalomban győz már egy új világfelfogás mielőtt a mögötte álló társadalmi osztály vagy nemzet akarata a politikai hatalmat megszerezte volna. Az irodalom tehát megelőzheti egy új világszemlélet hatalomrajutását, de nem minden esetben előzi meg. Ha igen, úgy hatalmas fegyvertárs, elsőrangú harcieszköz valamely világnézet ellen vagy mellett. A francia forradalmat megelőzőleg Rousseau, Voltaire, Montesquieu és az Enciklopédisták már előkészítették a talajt a polgári életszemlélet számára és velük szemben alig akadt az irodalomban a nemesi világfelfogásnak védője. Pedig a nemesség még uralmon volt, hatalmát, előjogait megdönthetetlennek tartotta és nem hitt a földi dolgok „változandóságában”. A szellemi élet vezetése, a tömegek szimpátiája már az 1760-as évektől fogva Franciaországban a polgári élet elképzelt és addig nem élvezett jogait kívánó és sokszor üldöztetéseivel ellenére is forradalmilag követelő írók mögött áll, de a politikai hatalmat és az írók rendszertelen s néha bátortalan gondolatait az életbe csak 1789 világot formáló eszményei vitték át. E példákat szaporíthatnánk. Az irodalomtörténet gazdag anyagot nyújt arra, hogy az egymással szembenálló faji, vallási és osztályideológiák mikor sorvadtak el vagy mikor, hol és milyen körülmények hatására maradtak uralmon. A magyar irodalom népies-nemzeti kora a magyar polgárság uralmát készítette elő. Eszményei egy korszak nemzeti akaratának és uralomra törésének szellemi tükörképei. Harcieszközök a szépség lepleiben és felhasználásával egy addig elnyomott nép és társadalmi réteg felszabadulása érdekében. Mihelyt a felszabadulás megtörténik és nyomában 1867 után átalakul az egész magyar társadalom összetétele, megváltozik az irodalom is. A régi eszmények, kifejezési módok lassanként eltűnnek, erejüket veszítik, fölöslegessé válnak. Észrevétlenül eltűnnek és a mélyben alig-alig láthatóan felvonulnak az ellenerők, megkezdődik az új harc az új kiegyenlítődésére.

Ady korszaka már a ma életünkben zajlott le. Szabó Dezső és az erdélyi irodalom hétköznapi témánk voltak. Ehelyett hadd lássuk, hogy az irodalom hogyan nézi ma a múlt és jelen előtte elvonuló folyamatát? A magyar irodalomtörténetírásban két irány folytat élet-halál harcot: a pozitívista és a szellemtörténeti. Az egyik a múlt évszázad második felének még ma is eleven hagyományáiból táplálkozik és azt vallja, hogy az irodalom multját csak a költői művek formai és tartalmi sajátosságainak objektív és a legkisebb részletre is beható vizsgálata tudja tisztázni. A szellemtörténeti iskola a fősúlyt nem az új adatok felkutatására fekteti, hanem az írók és irodalmi irányok nagy összefüggéseinek magya-

rázatára. Közel félszázados multra támaszkodva a pozitivisták iskolájuk minden elsőkélyedettsége ellenére is nagy eredményekre mutathatnak rá. Az ő érdemük, hogy ma a magyar irodalom multjának jóformán nincs olyan területe, ahova kutató módszerük lámpása ne világított volna be.

De ugyanakkor az új tudományok ítélőszéke előtt egyre inkább elégteleneknek kezdenek látszani adataik. A részletproblémák tisztázásába való elmerülés nem adott választ az irodalmi élet nagy kérdéseire. Ehelyett az analízis a szintézis szellemét ölte meg. Nincsenek műfajtörténeteink, nem ismerjük még nagy vonalaiban sem irodalmi iskoláink fejlődését és csak most kezdünk belepillantani a szellemtörténeti iskola révén azokba a nagy összefüggésekbe, amik a magyar és világirodalom között fennállottak. Az alig két évtized multra visszatekintő magyar szellemtörténeti iskola érdeme, hogy mindezekre próbált és próbál választ adni. Két nagy munka jelzi e két iskola eredményeit Pintér Jenő 7000 oldalas irodalomtörténete amely összegezi a pozitivista irodalomtudomány eddigi összes eredményeit és Szerb Antal jóval kisebb, mindössze félezer oldalas kézikönyve, mely az eddigi adatok alapján a magyar irodalom nagy összefüggéseinek magyarozatát tűzte ki célul.

A harmadik irány az irodalomszociológia egyelőre mostoha gyermek a magyar földön. Bár Szerb Antal kacérkodik vele, szempontjai, módszerei csak részben érvényesülnek nála és az előbbi két iskola kutatásaiban. Pedig a szociológiai szempontokat kereső magyar irodalomtörténetírás mult a még a háboru előtti évekre nyulik vissza. Már az 1910-es években hangoztatja Lukács György a „Megjegyzések az irodalomtörténet elméletéhez”^{*} c. tanulmányában, hogy „Az irodalomtörténet szintézise új, organikus egységben egyesítése a szociológiának és esztétikának”. Ez csak az állandót keresi azokban a jelenségekben, amiket irodalmiaknak szoktunk nevezni, az csak a változásnak leírását és annak okait. Az irodalomtörténet elé az a paradox feladat van állítva, hogy e két szempontot egyesítse, keresse az állandót a változóban és a változót az állandóban; keresse az esztétikai abstrakcióban megfogalmazott formák fejlődési lehetőségeit, útjait, tendenciáit és egyszersmid az egyes irodalmi művek és hatásaik ezerfelé ágazó szövevényében az állandót, a visszatérőt, a törvényszerűt”. Lukács György módszertani elveit több nagy munkában próbálta alkalmazni és igazolni. „A modern drámáról”^{**} írt hatalmas műve csak azért nem hatott a magyar irodalomtörténetírásra, mert a külföldi drámáról szól. Ha Lukács véletlenül a magyar irodalom valamelyik korszakát dolgozza fel a fenti módszerrel, úgy hatása bizonyára nem maradt volna el.

A szociológia módszer és életszemlélet sokak szerint egyoldalú világnézeti lekötöttséget és állásfoglalást jelent. Ezt a nálunk magyaroknál nagyon elterjedt és csupán a tudatlanságból magyaroz-

^{*}Megjelent az Alexander Bernát emlékkönyv 388—421-ik oldalán.

^{**}Megjelent a Kisfaludy-társaság kiadásában két kötetben, Bpest 1912-ben.

ható felfogást, amely szerint a szociológiával való foglalkozás a marxizmusal való egyetértést és a polgári életszemlélet tagadását jelenti, Szerb Antal idealista felfogású irodalomtörténte cáfolja a legeklatánsabbul meg. A társadalmi jelenségek és az irodalom társadalmi vonatkozásainak vizsgálata kétségtelenül kiindulhat, vagy eljuthat a marxizmushoz, de ugyanúgy elérkezhetik és mint ahogy Németország és Olaszország látjuk el is érkezett a fasizmushoz is. A szociológia tehát csak eszköz, módszer, de azt irodalomban való felhasználása nem vezet szükségképpen világnézethez, csupán a tények objektív és teljes megmagyarázása vonhat maga után ilyen vagy amolyan világnézeti állásfoglalást.

Helyes tehát Lukács György fent vázolt módszere amellyel az irodalmat a képzelet világából a való világába hozza le és a legmegfoghatatlanabbnak látszó költői jelenségeket is az ész és tudomány lámpása elé állítja. Alapgondolata amitől ma is oly szívesen eltávoznak irodalmi életünk feldolgozói, az, hogy úgy az író, mint az olvasó társadalmi erők alkotó eleme, hatásokat vesz fel és hatásokat közvetít. Az irodalom tehát „közlés” mely „egy társadalomban élő tehát társadalmi hatásoknak alávetett embertől megy” „szintén társadalmi hatások alatt élő emberek felé”. „Az izoláltan állás éppen olyan szociológiai tény, mint a divattól felkapottság”.

Az esztétikai szempontok túlzói gyakran hivatkoznak arra, hogy egyedül a forma az ami művészivé tesz valamely munkát és éppen ezért a tökéletesen kifejezett és művészi formákba öntött tartalom tartozik csupán az irodalom fogalma alá. Ezt a felfogást támadni sem érdemes. Hogy a kifejezés tökéletességére való törekvés és annak részbeni elérése tesz valamely művet művészivé, az természetes, de mindez társadalmi tény és csupán a társadalom mindenkori adottságaiból magyarázható meg. A ma egyre racionálisabb világában az irodalom se „misztikum” többé az írók pedig nem állanak az élet felett és nem alkotnak „előjogokat” élvező írói rendet, ők is a megvetett „tömeghez” hasonlóan társadalmi folyamatoknak vannak alárendelve és mert nekünk és értünk irnak, jogunk van írásukat megbírálni, mondanivalóikat a mi életünk szomorú valóságával összehasonlítani és kimondani felettük ítéletünket. Ez az ítélet nem egyforma. Vannak akiket a formák megkapnak és kielégítenek, de lesznek olyanok, akik a mondanivalókat fogják lázasan keresni és a szépség csillogása sem vakítja majd el tisztánlátásukat. Az irodalom is viszonylagos, de az olvasó izlése és az ítélet is, amit alkotnak szintén relativok. Ezért kell mindenben és mindenütt a tudomány módszeréhez fordulni, hogy az emberi társadalom változó folyamatai közt legalább az a viszonylagos látásmódot és igazságot tegyünk magunkévá, amely a haladás ügyét szolgálja!

Dr. Jancsó Elemér